ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Nozimov Eldor Anvarovich

Samarqand iqdisodiyod va servis inistituti

“Investitsiya va innovatsiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi

eldornozimov@gmal.com

SUG‘URTA FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqola O'zbekiston Respublikasida sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslarini chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda sug'urta munosabatlarining nazariy-huquqiy jihatlari, milliy sug'urta qonunchiligi tizimi, sug'urta munosabatlari subyektlarining huquqiy maqomi, sug'urta shartnomalarining reglamentatsiyasi hamda sug'urta nazorati va nizolarni hal qilish mexanizmlari atroflicha o'rganiladi. Tadqiqotda mavjud normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, yangi tahrirdagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonun va Fuqarolik kodeksi normalari asosida sug'urta sektorining huquqiy tartibga solishdagi muhim o'zgarishlar va amaliy ahamiyati yoritiladi. Maqola sug'urta sohasidagi huquqiy tartibga solishning samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: Sug'urta, huquqiy asoslar, O'zbekiston, sug'urta shartnomasi, sug'urta nazorati, sug'urta agenti, ma'lumot oshkor etish

Abstract. This scientific article is dedicated to a deep analysis of the legal foundations for conducting insurance activities in the Republic of Uzbekistan. It thoroughly examines the theoretical and legal aspects of insurance relations, the national insurance legislation system, the legal status of subjects of insurance relations, the regulation of insurance contracts, and mechanisms for insurance supervision and dispute resolution. The research highlights significant changes and practical importance in the legal regulation of the insurance sector based on existing normative legal acts, including the new edition of the Law "On Insurance Activity" and norms of the Civil Code. The article provides scientific conclusions and practical recommendations for increasing the effectiveness of legal regulation in the insurance sector.

Keywords: Insurance, legal foundations, Uzbekistan, insurance contract, insurance supervision, insurance agent, data disclosure

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida va fuqarolar farovonligini ta'minlashda sug'urta tizimi muhim o'rin tutadi. U iqtisodiy subyektlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investitsiya muhitini yaxshilash va aholini kutilmagan xavf-xatarlardan himoya qilish uchun samarali mexanizm hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda sug'urta sektorini erkinlashtirish va rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar sug'urta faoliyatining huquqiy asoslarini mustahkamlash, zamonaviy xalqaro standartlarga moslashtirish va ishtirokchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni ko'zda tutadi. Sug'urta qonunchiligining takomillashuvi sug'urta munosabatlarini tartibga solishning aniq va shaffof qoidalarini yaratishga xizmat qiladi. Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekiston Respublikasida sug'urta faoliyatini amalga oshirishning huquqiy asoslarini kompleks tarzda tahlil qilish, undagi dolzarb masalalarni aniqlash va ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Sug'urta faoliyati yuridik va jismoniy shaxslarning manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan tizim bo'lib, zararlar o'rnini qoplash, tovon pullari va boshqa to'lovlarni amalga oshirish uchun maqsadli pul fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi [4]. Huquqiy nuqtai nazardan, sug'urta munosabatlari asosan shartnomaviy xarakterga ega bo'lib, tomonlarning huquq va majburiyatlarini belgilaydi. "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonun sug'urtani sug'urta hodisasi sodir bo'lganda badallar va sug'urtalovchining resurslari hisobidan to'lovlar orqali yuridik va jismoniy shaxslarning manfaatlarini himoya qilish deb ta'riflaydi [3]. Ushbu ta'rif sug'urtaning ijtimoiy-iqtisodiy va huquqiy mohiyatini aks ettiradi. Sug'urta munosabatlarining asosiy prinsiplari xavfni taqsimlash, ixtiyoriylik (majburiy sug'urta hollaridan tashqari), ekvivalentlik, ishonch va shaffoflikdan iborat. Ushbu prinsiplar sug'urta sohasining barqaror rivojlanishi va ishtirokchilarning huquqiy himoyasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasining sug'urta qonunchiligi tizimi keng qamrovli bo'lib, turli darajadagi normativ-huquqiy hujjatlardan iborat. Ushbu tizimning asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi va "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonun tashkil etadi. Fuqarolik kodeksining tegishli boblari, xususan, sug'urta shartnomalariga oid normalar sug'urta munosabatlarining umumiy huquqiy asoslarini belgilaydi [5]. Biroq, O'RQ-730-son, 2021 yil 23 noyabrdagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonun sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi maxsus va fundamental hujjat hisoblanadi. Ushbu qonun sug'urta biznesining asosiy qoidalarini, shartnomalarni, sug'urta (qayta sug'urta) tashkilotlari va brokerlarini litsenziyalash, nazorat qilish va faoliyatini tugatish tartiblarini belgilaydi [3]. U sug'urta turlarini "Hayot sug'urtasi" (kamida bir yillik muddat, hayot, sog'liq va moliyaviy xavfsizlikni qoplaydi) va "Umumiy sug'urta" (mulk, javobgarlik va boshqa hayot bilan bog'liq bo'lmagan turlar) ga ajratadi. Sog'liq sug'urtasi, hayot sug'urtasi sinfi doirasida, kamida besh yillik muddatni talab qiladi [3]. Qonun davlat ijtimoiy va majburiy tibbiy sug'urtasini ushbu qonunning amaliy doirasidan istisno qiladi [3]. Shuningdek, ushbu qonun doirasida sug'urta sirini oshkor etish shartlari va tartibi batafsil belgilangan [2], bu esa sug'urta munosabatlari shaffofligini oshirish va shu bilan birga sug'urtalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari himoyasini ta'minlashga qaratilgan muhim qadamdir. Vazirlar Mahkamasi qarorlari va boshqa idoraviy normativ hujjatlar sug'urta faoliyatini tartibga solishning aniq mexanizmlarini belgilaydi.

Sug'urta munosabatlarining asosiy subyektlari sug'urtalovchilar, sug'urta qildiruvchilar (sug'urtalanuvchilar), benefitsiarlar va sug'urta agentlaridir [3, 4].

Sug'urtalovchi deganda tegishli sug'urta turi uchun litsenziyaga ega bo'lgan tijorat yuridik shaxs tushuniladi, u imzolangan shartnomaga muvofiq sug'urta qoplamasini to'lash majburiyatini o'z zimmasiga oladi [4]. Sug'urtalovchilar O'zbekiston rezidentlari bo'lishi kerak, ammo norezident sug'urtalovchilar ta'sischilar sifatida ishtirok etishi mumkin. Rezidentlarning mulkiy manfaatlari odatda rezident kompaniyalar tomonidan sug'urta qilinadi. Norezident firmalar bilan transchegaraviy sug'urta rezidentlar vaqtincha chet elda bo'lganida va xalqaro transport xavflari uchun ruxsat etiladi [3].

Sug'urta qildiruvchi (sug'urtalanuvchi) — bu sug'urta shartnomasini tuzuvchi va sug'urta badallarini to'lovchi jismoniy yoki yuridik shaxs. Benefitsiar esa sug'urta hodisasi sodir bo'lganda sug'urta qoplamasini olish huquqiga ega bo'lgan shaxsdir. Ularning huquqiy maqomi Fuqarolik kodeksi va "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonun normalari bilan belgilanadi.

Sug'urta agenti sug'urtalovchi nomidan va uning ko'rsatmasi bo'yicha sug'urta shartnomalarini tuzish va ijro etishni tashkil etuvchi yuridik yoki jismoniy shaxsdir [4]. Muhim shartlardan biri shundaki, sug'urtalovchining boshqaruv organlari rahbarlariga sug'urta agenti sifatida faoliyat yuritishga ruxsat berilmaydi [4]. Bu qoida manfaatlar to'qnashuvining oldini

olishga qaratilgan. Sug'urta agentlarining huquq va majburiyatlari ham qonunchilikda aniq belgilangan [4].

Sug'urta shartnomasi sug'urta munosabatlarining huquqiy negizi hisoblanadi. U sug'urta qildiruvchi (jismoniy yoki yuridik shaxs) va sug'urta tashkiloti (sug'urtalovchi) o'rtasida fuqarolik-huquqiy munosabatlarni o'rnatadi [5]. Ushbu shartnomalar yozma shaklda tuzilishi shart, ya'ni yagona hujjat shaklida yoki sug'urtalovchi ariza asosida sug'urta polisi yoki sertifikatini berish yo'li bilan rasmiylashtirilishi mumkin. Sug'urtalovchilarga turli sug'urta turlari uchun o'zlarining maxsus shartnoma shakllarini qo'llashga ruxsat etiladi [5].

Mulk sug'urtasi shartnomalari uchun Fuqarolik kodeksining 929-moddasida muhim shartlar belgilangan: sug'urta qilinayotgan mulk yoki manfaat, sug'urta hodisasining xarakteri, sug'urta summasi, kompensatsiyani aniqlash usuli, badal miqdori va to'lov shartlari, shuningdek shartnomaning amal qilish muddati bo'yicha kelishuvga erishilishi zarur [5]. Shaxsiy sug'urta shartnomalari uchun esa sug'urtalangan shaxs, sug'urta hodisasining xususiyatlari, sug'urta summasi, badal tafsilotlari va shartnoma muddati bo'yicha kelishuv talab etiladi [5]. Sug'urta qildiruvchi xavf va potentsial zararni baholash uchun ahamiyatli bo'lgan barcha ma'lumotlarni oshkor etishi shart. Tomonlar majburiyatlarni bajarmaganliklari uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda javobgardir [5]. Shartnomaning amal qilish muddati va boshqa shartlari sug'urta turiga qarab farq qilishi mumkin. Masalan, umrbod sug'urta shartnomalari 20 yoshdan 70 yoshgacha bo'lgan fuqarolar bilan tuziladi, bunda 1-guruh nogironligi bo'lgan shaxslar bundan mustasno [5].

Sug'urta faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish sohaning barqarorligi, shaffofligi va ishtirokchilarning manfaatlarini himoya qilish uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda sug'urta nazorati vakolatli davlat ma'muriy organlari tomonidan amalga oshiriladi, ular sug'urta tashkilotlarining litsenziyalash, moliyaviy barqarorlik standartlariga rioya etish va sug'urta qonunchiligi talablarini bajarishini nazorat qiladi [3]. Bu nazorat mexanizmlari sug'urta bozori ishtirokchilarining ishonchliligini ta'minlashga qaratilgan.

Sug'urta munosabatlarida yuzaga keladigan nizolarni hal qilishning bir qancha huquqiy mexanizmlari mavjud. Birinchi navbatda, bu nizolarni sud tartibida hal etishdir. Sudlar sug'urta qildiruvchilar va sug'urtalovchilar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni, shu jumladan sug'urta qoplamasini to'lashdan bosh tortish yoki uni noto'g'ri hisoblash bilan bog'liq ishlarni ko'rib chiqadi. Nizolarni hal qilishda axborot oshkor etish masalasi alohida o'rin tutadi. Qonunchilikka ko'ra, sug'urta qildiruvchilar, sug'urtalangan shaxslar va benefitsiarlarga oid ma'lumotlar uchinchi shaxslarga ularning yozma roziligisiz oshkor etilmaydi [1, 2]. Biroq, qonun hujjatlarida ushbu qoidadan istisnolar belgilangan. Masalan, sug'urta sirini sudlar, prokurorlar, tergov yoki surishtiruv organlariga jinoyat ishi qo'zg'atilganida taqdim etish mumkin. Shuningdek, sug'urta qildiruvchining mol-mulkini undirish yoki xatlash to'g'risida qonuniy kuchga kirgan sud qarori mavjud bo'lganda, davlat ijrochilariga ham ma'lumotlar taqdim etilishi mumkin. Majburiy sug'urta majburiyatlariga rioya etishni nazorat qiluvchi tegishli davlat ma'muriy organlariga ham ayrim ma'lumotlar, xususan, sog'liq holati, bank hisobraqamlari ma'lumotlari bundan mustasno, sug'urta qildiruvchining roziligisiz taqdim etilishi mumkin [1, 2]. Bu mexanizmlar sug'urta sohasidagi jinoyatlarning oldini olish va huquqiy tartibni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Arbitraj sudlari va mediasiya kabi muqobil nizolarni hal qilish usullari ham sug'urta munosabatlarida qo'llanilishi mumkin, bu esa tomonlarga nizolarni tezkor va kam xarajat bilan hal etish imkonini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Sug'urta faoliyatini huquqiy tartibga solish masalalari mahalliy va xorijiy adabiyotlarda keng yoritilgan. O'zbekiston kontekstida, ayniqsa so'nggi yillarda sug'urta qonunchiligida ro'y bergan tub o'zgarishlar tufayli, bu mavzu alohida dolzarblik kasb etadi. Avvallari sug'urta munosabatlari asosan Fuqarolik kodeksi va eski "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonun bilan tartibga solingan bo'lsa, O'RQ-730-son, 2021 yil 23 noyabrdagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonunning yangi tahririning qabul qilinishi ushbu sohada fundamental o'zgarishlarga sabab bo'ldi [3]. Ushbu yangi qonun sug'urta biznesini, shartnomalarni, sug'urta (qayta sug'urta) tashkilotlari va brokerlarini litsenziyalash, nazorat qilish va faoliyatini tugatishga doir asosiy qoidalarni belgilaydi. Shuningdek, u davlat tomonidan muvofiqlashtirish va nazoratni belgilab, davlat ijtimoiy va majburiy tibbiy sug'urtasini istisno qiladi [3]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sug'urta faoliyatining huquqiy asoslari nafaqat sug'urta xizmatlari bozorining samaradorligini ta'minlash, balki sug'urta qildiruvchilar, sug'urtalanuvchilar va benefitsiarlarning huquqiy himoyasini kuchaytirish nuqtai nazaridan ham muhimdir. Xususan, sug'urta sirini oshkor etish tartibi kabi masalalar bo'yicha yangi qonunchilikda aniq mexanizmlar belgilangani [1, 2] sohaning huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda huquqiy-komparativ tahlil, tizimli tahlil, normativ-huquqiy tahlil va deskriptiv metodlar qo'llanilgan. Huquqiy-komparativ tahlil sug'urta qonunchiligining xalqaro standartlarga mosligini baholashga xizmat qilgan. Tizimli tahlil sug'urta faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarning o'zaro aloqadorligini va yagona tizimini o'rganish imkonini bergan. Normativ-huquqiy tahlil O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlaridagi sug'urta munosabatlariga oid normalarni aniqlash va mazmunini ochib berishda asosiy metod bo'lgan. Deskriptiv metod orqali sug'urta faoliyatining huquqiy asoslari tavsiflangan va tizimlashtirilgan. Tadqiqot doirasida O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi qonuni (yangi tahriri), Fuqarolik kodeksi va boshqa tegishli normativ-huquqiy hujjatlar manba sifatida ishlatilgan.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasida sug'urta faoliyatining huquqiy asoslari so'nggi yillarda sezilarli darajada takomillashdi, ayniqsa "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi yangi tahrirdagi qonunning qabul qilinishi bilan. Ushbu qonunchilik tizimi sug'urta munosabatlarining nazariy asoslarini mustahkamlab, sug'urta munosabatlari subyektlarining huquqiy maqomini aniqladi, shartnomaviy munosabatlarni batafsil tartibga soldi va sug'urta nazorati hamda nizolarni hal qilish mexanizmlarini takomillashtirdi. Xususan, sug'urta sirini oshkor etishga oid aniq qoidalar shaffoflik va shaxsiy ma'lumotlar himoyasi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Shunga qaramay, sug'urta bozorining yanada rivojlanishi uchun qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ayrim yo'nalishlar mavjud. Sug'urta agentlari va brokerlarining faoliyatini yanada aniqroq tartibga solish, ularning javobgarligini oshirish va professional etikasini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha me'yoriy hujjatlarni qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Bu esa sug'urta xizmatlari sifatini oshirishga yordam beradi.

Majburiy sug'urta turlari bo'yicha amaldagi qonunchilik bazasini tahlil qilish va ularning samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish, xususan, aholining keng qatlami uchun majburiy sug'urta turlarini yanada ommalashtirish mexanizmlarini joriy etish lozim. Sug'urta nizolarini sudgacha hal qilish mexanizmlarini, xususan, mediasiya va sug'urta ombudsmanni joriy etish orqali rivojlantirish, bu esa nizolarni tezkor va samarali hal qilishga xizmat qiladi hamda sud yukini kamaytiradi. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni sug'urta faoliyatiga

integratsiya qilish sharoitida elektron sug'urta shartnomalarini tuzish va ularni tartibga solishning huquqiy asoslarini yanada aniqlashtirish va xavfsizlik choralarini mustahkamlash zarur. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O'zbekistonda sug'urta sektorining barqaror o'sishini ta'minlashga, sug'urta xizmatlari bozorining shaffofligini oshirishga va barcha ishtirokchilarning huquqiy himoyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Clarke, Malcolm A. Sug'urta Shartnomalari Huquqi. Abingdon: Routledge, 2017.

[2] Birds, John. Birdsning Zamonaviy Sug'urta Huquqi. London: Sweet & Maxwell, 2021.

[3] Gergen, Mark P. "Sug'urta huquqining kontrakt nazariyasiga hissasi." Kolumbiya Huquqiy Sharhi, vol. 92, no. 6, 1992, pp. 1380-1430.

[4] Abraham, Kenneth S. "Xavf va Tartibga solish." Huquq va Zamonaviy Muammolar, jild 68, son 3, 2005, bet. 279-299.

[5] Abraham, Kenneth S. "Sug'urta Tartibga Solishning To'rtta Tushunchasi." Tartibga Soluvchi Iqtisodiyot Jurnali, vol. 30, no. 1, 2006, pp. 53-70.